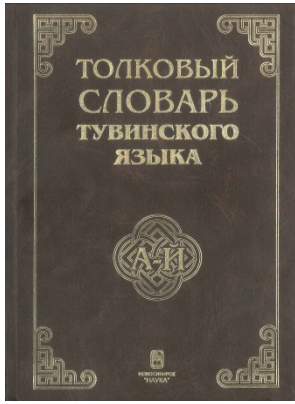

Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, (Tıva Dıldıñ Tayılbırılığ Slovarı), Tom 1 A-Y, Novosibirsk, Nauka, 2003, 598 s., ISBN 5-02-029706-2; Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, (Tıva Dıldıñ Tayılbırılığ Slovarı), Tom 2 K-S, Novosibirsk, Nauka, 2011, 800 s., ISBN 978-5-02-032199-1

İlker TOSUN*

Açıklamalı Sözlük'ün Hazırlanış Süreci

Tarih boyunca “*Soyot*”, “*Soyon*”, “*Sayan*”, “*Urhaniit*”, “*Urhanhay*”, “*Sayan Tatarları*”, “*Tuba*” gibi farklı isimlerle anılan Tuvalar, günümüzde Tuva Özerk Cumhuriyeti, Moğolistan Halk Cumhuriyeti ve Çin’de yaşayan Türk soylu bir halktır. Tuva Türkleri hakkında ilk dil malzemesi Tuva Türkçesinin bir yazı dili olmasından çok önce, Matthias Castrén, Wilhelm Radloff ve Nikolay Fedoroviç Katanov gibi bilim adamlarınca yapılan derlemeler sonucunda elde edilmiş ve bu çalışmalar neticesinde kökenleri hakkında farklı fikirler bulunan Tuvalıların Türk dilli bir halk olduğu anlaşılmıştır.

Tuva Türklerinin ilk yazılı eserleri Tuva Halk Cumhuriyeti (Tıva Arat Respublika 1921-1944) döneminde ortaya konmuştur. 1930 yılına kadar yazılı iletişimde Moğol dili ve Moğol alfabesini kullanan Tuvalılar, 1930 yılından itibaren Tuva Türkçesi ve Latin esaslı Tuva alfabesi ile yazmışlardır. Tuva Halk Cumhuriyeti’nin SSCB’ye katılmasıyla birlikte, bu devletin bünyesinde yaşayan diğer Türk toplulukları gibi Tuvalılar da Kiril alfabesine geçmek zorunda kalmıştır. (Killi 2010, 178)

Bu tarihten itibaren Tuvalı dilciler, Tuva’da kurulan araştırma enstitüleri bünyesinde kendi dillerini bir yazı dili olarak geliştirebilmek için pek çok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar, özellikle Tuva geleneksel kültürüne ait malzemenin tespiti ve yazıya geçirilmesi, Tuva Türkçesinin fonetik, morfolojik, leksik özelliklerinin ortaya konması, Tuva ağız bölgelerinin belirlenmesi, Tuvacanın yazımının ve söylenişinin ölçünlü hale getirilmesi, bu lehçenin bir ana dili olarak öğretiminde kullanılacak eğitim-öğretim araçlarının hazırlanması konularına odaklanmıştır.

Tuva Halk Cumhuriyeti’nin SSCB bloğuna katılması, Rusçanın bir resmi dil olarak kabul edilmesine neden olmuş, Tuva Türkleri ana dillerinin yanında Rusçayı bir ikinci dil olarak öğrenmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Rusça öğretimi için

* Dr., Trakya Üniversitesi.

“*Tuvinsko-Russkiy Slovar*” (1955, Red. A. A. Pal'mbah), “*Geografiya Termineriniñ Orus-Tıva Slovarı*” (1959, Red. A. M. Çimba), “*Öörenikçilere Heregleer Orus-Tıva Slovar*” (1962, Red. A. Ç. Kuñaa), “*Niitilel-Politikig Termineriniñ Orus-Tıva Slovarı*” (1966, Red. K. N. Dinga), “*Tuvinsko-Russkiy Slovar*” (1968, Red. E. R. Tenişev), “*Matematika Termineriniñ Orus-Tıva Slovarı*” (1971, M. S. Homuşku), “*Pedagogika Termineriniñ Orus-Tıva Slovarı*” (1974, Red. Ş. S. Sat, M. İ. Anisov), “*Fizika Termineriniñ Orus-Tıva Slovarı*” (1974, Red. H. M. Saaya), “*Russko-Tuvinskiy Slovar*” (1980, Red. D. A. Monguş) ve “*Kratkiy Russko-Tuvinskiy Slovar*” (1994, Red. D. A. Monguş) gibi sözlükler hazırlanmıştır.

Ancak bir yazı dili olmasının üzerinden uzun bir süre geçmesine ve pek çok iki dilli sözlüğü yayımlanmasına rağmen, Tuva Türkçesinin “*tek dilli*” (monolingual) sözlüğü yakın zamana kadar hazırlanamamıştı. Uzun bir planlama ve hazırlık çalışmasının sonucunda, Tuva Türkçesinin tek dilli, açıklamalı ve örneklili sözlüğü olan “*Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, (Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı)*” ilk cildi 2003, ikinci cildi de 2011 yılında olmak üzere Novosibirsk'te Tıvanın Gumanitarlıg Şiinçileler İnstitutü (TİGİ / Tuva Sosyal Bilimler Enstitüsü) tarafından yayımlanabildi.

D. A. Monguş'un rehberliğinde yayımlanan bu açıklamalı Tuvaca sözlüğün temelleri, Tuva'nın SSCB öncesi günlerinde, Tuva Halk Cumhuriyeti (Tıva Arat Respublika) döneminde atılmıştır. 1943 yılında Tuva Halk Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren bilim topluluğunun (Ertem Niitileli) yayımladığı, “*Tıvanın Delgereñgey Tayılbırlıg Slovarına Sös Çır Dugayında Saavır bolgaş Programma*” (*Tuva'nın Geniş Açıklamalı Sözlüğüne Sözcük Toplanması Hakkında Talimatlar ve Program*) isimli bir kitapçıkla başlayan bu çalışma, Tuva'nın SSCB'ye katılmasından sonra, 1945 yılında açılan Tıvanın Dil, Literatura bolgaş Töögünün Ertem-Şinçilel İnstitutü'nün (*Tuva'nın Dil, Edebiyat ve Tarihini Araştırma Enstitüsü*) yukarıda zikredilen çalışmaları ve özellikle siyasal sebepler nedeniyle ertelenmiştir.

Açıklamalı Sözlük'ün tekrar gündeme alınması ise ancak 1980'li yıllarda gerçekleşebilmiş, Tuva Türkçesinin söz varlığı üzerine önemli çalışmaları bulunan Boris İsakoviç Tatarintsev, 1981 yılında “*Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarına Material Çur Talazı-bile İnstruksiya*” (*Tuva Dilinin Açıklamalı Sözlüğüne Malzeme Toplanması Hakkında Kılavuz*) adlı çerçeve programı hazırlamıştır. Bu kılavuzun yol göstericiliği ile edebi metinlerden sözcüklerin ve örneklerin tespit edilmesine ve bu malzemenin kartotekse yazılmasına başlanmıştır.

Bu çalışmaya enstitü bünyesinde görev yapan akademisyenlerin yanı sıra enstitü dışından da pek çok araştırmacı dahil olmuştur. Bu akademisyenler arasında Açıklamalı Sözlük'ün temellerini atan ve Tuva Dilinin Etimoloji Sözlüğü'nün yazarı B. İ. Tatarintsev; Tuvaca hazırlanan pek çok sözlüğün baş redaktörü olan D. A. Monguş, Tuvacanın özellikle ses bilgisi üzerine çalışmaları bulunan K. A. Biçeldej; Tuva Türkçesi ile kaleme alınmış bir gramer olan ‘*Amgı Tıva Literaturlug Dil*’ın yazarlarından E. B. Salzıñmaa; Tuva Türkçesi ağızları üzerine çalışmaları bulunan

Z. B. Çadamba, P. S. Seren, M. D. Dorju; Tuva folklor derlemeleri ile tanınan S. Sürün-ool; Tuva Türkçesi öğretiminde kullanılan belli başlı ders kitaplarının yazarları M. D. Biçe-ool, Ç. M. Dorju, İ. Ç. Ergil-ool, A. Ç. Kuna; Tuva Türkçesinin söz varlığı üzerine araştırmaları bulunan M. B. Martan-ool, T. K. Homuşku gibi önemli bilim adamları yer almaktadır.

Kartotekse yazılan sözcüklerin ve edebi eserlerden alınan örneklerin sözlüğü oluşturması sürecinde yararlanılmak üzere "K. A. Biçeldey, Ç. M. Dorju, M. B. Martan-ool, D. A. Monguş, B. İ. Tatarintsev, Y. Ş. Hertek gibi bilim adamları "Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarın Turguzarıñ İnstruksiyazı" (*Tuva Dilinin İzahlı Sözlüğüünün Hazırlanması İçin Kılavuz*) adlı taslak planı yayımlamış, açıklamalı sözlüğün iskeletini oluşturan bu taslağın yardımıyla örnekleri derlenen sözcüklerin açıklamaları ortaya konmaya başlanmıştır. Bu uzun süreli ve yoğun çalışmaların sonucunda sözlüğün "A-Y" harflerini kapsayan 10300 kelimelik ilk cildi 2003 yılında, "K-S" harflerini kapsayan ve 12000 kelimelik ikinci cildi ise ilkinden sekiz yıl sonra 2011'de basılmıştır. Sözlüğün toplam üç cilt olması ve son cildin "T-YA" harflerini içermesi beklenmektedir.

Tayılbırlıg Slovar'ın Yapısı ve İçeriği

Sözlüğün giriş bölümünde geleneksel olarak tüm genel sözlüklerde yer alan bir açıklama bölümü mevcuttur. Bu bölümde okuyucuları bilgilendirmek için, sözlüğün yazılış süreci anlatılmakta ve eserin yapısı ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir. Giriş kısmının sonunda madde başından sonra bilgilendirme veya yönlendirme amaçlı kullanılan kısaltmaları gösteren bir bölüm ile Tuva Türkçesinin alfabe tablosu yer almaktadır.

Eserde madde başı (статья / statya; эге сөс / ege sös) olan sözcüklerin açıklamaları şu sıralama ile verilmiştir: "1. Sözcük, 2. Sözcüğün açıklaması, 3. Sözcüğün Rusça karşılığı, 4. Sözcüğün yer aldığı örnek cümle." Eğer sözcük, bir söz birliği içinde yer alıyorsa, aynı maddenin içinde ayrıca "anlam / açıklama / Rusça karşılığı / örnek cümle" sıralaması ile gösterilmektedir. Sözlükteki madde başları şu örnekle gösterilebilir:

"**НОМЧУКЧУ** ^{madde başı} Кандыг-бир чүүлдү номчуур азы номчуп турар кижиги. ^{açıklama} — Читатель. ^{Rusça karşılığı} Кыжсырмак номчукчу-даа, хынамыргай парлакчы-даа... (А. Пушкин). Амыр-мендинни айтырдым, номчукчу (С. Тока). ^{Örnek cümleler}

"**NOMÇUKÇU** Kandıg-bir çüüldü nomçuur azı nomçup turar kiji — Çitatel'. Kijirımak nomçukçu-daa, hınamırgay parlakçı-daa... (A. Puşkin). Amır-mendiñni aytırdım, nomçukçu. (S. Toka)."

"**OKUYUCU** Herhangi bir şeyi okuyan veya okumakta olan kişi — Çitatel'. / Müstehzi okuyucu da, hesapçı matbaacı da...(A. Puşkin), Halini hatırını sordun, okuyucu. (S. Toka)"

Eserde madde başlarının Tuva Türkçesinin yazı dilinde kullanılan sözcüklerden seçildiği, bunun yanı sıra Tuva ağızlarında varlığını sürdüren belli başlı sözcüklerin de çalışmada yer aldığı görülmektedir. Sözlükte Bay-Tayga, Kara-Hol, Tere-Höl ve Toju ağızlarından derlenen ya da birtakım edebi eserlerde kullanılan sözcükler madde başı olmuştur. Bunların içinde özel coğrafi konumu ve dış temasa kapalı bir toplumun yaşaması nedeniyle Tuva'da ayrı bir öneme sahip Toju bölgesi ağızından alınan sözcükler sayıca önemli bir yer tutmaktadır. Yayımlanan ilk iki ciltte Toju ağızından 77 sözcük madde başı olurken, bu sözcükler L. Çadamba, M. Mendume, S. Sarıg-ool, Y. Kyunzegeş ve S. Tamba'nın edebi eserlerinden veya bilimsel çalışmalarından alınan örneklerle izah edilmiştir.

Tayılbırlıg Slovar'da konuşma dili ile ilgili başka bir özellik de, ağızlarda yaşayan ancak farklı dönemlerde değişik fonetik biçimlerle yazı diline girmiş olan “аксаар / aksaar; аскаар / askaar”; “дээрбе / deerbe; дээрме / deerme”; “иелдирзи / iyeldirzi; “ийилдирзи / iyildirzi” gibi çift yazımlı sözcüklerin ayrı ayrı madde başı olmasıdır.

Genel sözlükler, prensip olarak içerdikleri sözcüklerin kökenleri hakkında bilgi vermezler. Tayılbırlıg Slovar'da da ödünç sözlerin kökeni genellikle gösterilmemektedir. Ancak sözlükte Tuva Türkçesinde bilhassa halk edebiyatında yaşayan bazı Moğolca sözcüklerin kökeni belirtilmiş, Rusçadan ödünçlenmiş sözcüklerin kökeni ise gösterilmemiştir.

Tuva Türkçesi ile yazılmış metinleri anlamlandırabilmek için, yazı dilinde kullanılan terimler ve bunların açıklamaları da sözlüğe dâhil edilmiştir. Sözlükte anatomi, astronomi, biyoloji, botanik, coğrafya, gramer, linguistik, edebiyat, matematik, mitoloji, müzik, politika, spor, teknoloji, tarih, fizik, felsefe, kimya, inanç, ekonomi, etnografya ve hukuk ile ilgili terimler de madde başı olarak gösterilmiş ve bunların hangi bilim dalına ait olduğu ilgili kısaltmalarla belirtilmiştir.

Sözlükte sözcükleri açıklamak için kullanılan örnekler, 20. yüzyılın başından itibaren oluşmaya başlayan Tuva edebiyatının ve yazılı basınının önde gelen isimlerinin eserlerinden alınmıştır. Bu örnekler sadece roman, hikâye, deneme, şiir ve köşe yazısı gibi yazı dili ürünlerinden seçilmemiş, halk edebiyatı ürünlerinden de birtakım örnekler sözlükte yer almıştır. Halk edebiyatına ait örneklerin türleri ise açıklanan madde başında özellikle belirtilmiştir: “**ТЫВЫЗЫК** / tıvızık / *bilmece*; **ШҮЛҮК** / şülük / *şiir*; **ЫР** / ır / *türkü*; **ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР** / üleger domaktar / *atasözü* vb.”

Çalışmada yazı dili ve ağızlardan alınan sözcüklerin yanı sıra yine konuşma dilinin önemli bir ögesi olan çocuk dilinde (**ЧАШТАР СӨЗҮ** / çaştar sözü) yaşayan, “**АМАК** / amak / *et*”; **БЭИ-КААК** / beey-kaak / *ne kadar güzel*”, “**КААКАЙ** / kaakay / *güzel*”, “**КОКАЙ** / kokay / *korkunç*” gibi sözcükler de eserde birer madde başı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tayılbırlıg Slovar'da çeşitli sözcük ve söz birliklerinin yanı sıra tamamı büyük harflerle yapılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemine ait resmi

kurum ve kuruluşlarla ilgili olan "АРШ / ARŞ, АРЕВЭ / AREVE, АРН / ARN, АССР / ASSR, КУТВ / KUTV, ОҚДЭ / OKDE, РСФСР / RSFSR, ССРЭ / SSRE, СЭКП / SEKP ve СЭТА / SETA" gibi kısaltmalar da madde başı olarak gösterilmiş ve bu kısaltması yapılan sözcüklerin Rusça denklere de ayrıca sözlükte ilgili madde başlarında yer almıştır.

Açıklamalı Sözlük'te, sözcüklerin söylenişi ile ilgili birtakım uyarılar ve yönlendirmeler de mevcuttur. Tuva Türkçesinde yazımı aynı fakat birtakım söyleniş farklılıkları bulunan Rusça ödünç sözlerde uzatılarak söylenmesi gereken ses, "узадыр адаттынар / uzadır adattınar / uzatarak söyleyiniz" ifadesi ile belirtilmektedir. Söyleyişle ilgili başka bir yönlendirme ise geniz ünlüleri ile ilgilidir. Geniz ile uzatılarak söylenen "аагар / aagaar", "аадар / adar", "аадыг / aadig" gibi sözcüklerde uzatılacak ünlü madde başı olan sözcükten sonra köşeli ayraç içinde "думч. / dumç. / burun ile" kısaltması ile gösterilmiştir: "ААГАР [a: думч.] / AAGAR / (a: dumç.)"

Tuva Türkçesinin önemli fonetik özelliklerinden birisi de gırtlaksız ünlülerdir. Tuva Türkçesi için bir alfabe hazırlanması sürecinde fark edilen gırtlaksız ünlülerin yazıda nasıl gösterileceği konusunda farklı yollar izlenmiştir. Latin harflerinin kullanıldığı dönemde bu sesleri belirtmek için önceleri herhangi bir şekil tercih edilmemiş, daha sonraları gırtlaksız ünlüler tek heceli kelimelerde iki uzun ünlüyle ya da ünlünün yerine /h/ ünsüzü konularak gösterilmiştir. (Arıkoğlu, 2000:545) Kiril harflerinin kullanıldığı dönemde ise gırtlaksız ünlü taşıyan "a't / at, "e't / et"; "o't / ot; "ka't / kat, tabaka" gibi sözcüklerin yazımını "at / ad", "et / eşa", "ot / ot", "kat / yemiş" gibi sözcüklerden ayırmak için [ь] "чымчак демдек / çımçak demdek / yumuşatma işareti" ve [ъ] "кадыг демдек / kadıg demdek / sertleştirme işareti" kullanılmıştır. Bu yol, "Russko-Tuvinskiy Slovar" (1953), "Tuvinsko-Russkiy Slovar" (1968), ve D. A. Monguş'un redaktörü olduğu 'Russko-Tuvinskiy Slovar'da (1980) izlenmiş, 'Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovar'ında gırtlaksız ünlüler taşıyan belli başlı sözcüklerin yazımı bu işaretlerden yararlanılarak yapılmıştır:

"АЪТ. 1. Кош эвес дуогулуг, сеглегер кудуруктуг, челдиг улуг азырал амытан, чылгы мал"

"А'Т: 1. Кош евес дуогулуг, сеглегер кудуруктуг, çeldig ulug azıral amıtan, çılgı mal"

"АТ: tek toynaklı, dağmık kuyruklu, yeledi büyük evcil canlı, yıldı hayvan."

Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovar'ında madde başı olan isimlerin (чувэ ады / çüve adı) sözcük türü ile ilgili bir bilgilendirme yapılmamış, sıfat (демдек ады / demdek adı), zamir (ат орну / at ornu), zarf (наречие / nareçıye), fiil (кылыг сөзү / kılıg sözü), son çekim edatları (эдеринчи / ederinçi), sona gelen edatlar (артынчы / artınçı), bağlama edatları (эвилел / evilel), ünlem (аян сөзү / ayan sözü), yansıma sözler (өттүнүг сөзү / öttünüg sözü) ve sayı adlarının (сан ады / san adı) türleri, ilgili kısaltmalarla gösterilmiştir.

Sözlükte zamirlerin hal ekleri ile çekimlendiğinde aldığı biçimler olan **маңаа** / maŋaa / buna, **моңу** / monu / bunu, **моон** / moon / bundan, / **мооң** / moon / bunun, **мыңда** / mında / bunda” ayrı ayrı madde başlarında gösterilmiş ve okuyucular “kör. / bkz” ile “**бо** / bo / bu” madde başına yönlendirilmiştir:

Eserde fiiller (**кылыг сөзү** / kılıg sözü) kök biçimleri ile değil Tuva Türkçesinde bir mastar eki olarak da kullanılan {-Ar} isim-fiili almış biçimleri ile madde başı olmuştur. Bu durum sözlüğün kullanışlılığını azaltmaktadır. Çünkü bu isim-fiil eki tonsuz ünsüzlerle biten fiillere geldiğinde bu ünlüleri tonlulaştırmakta, /l/ ve /n/ ünsüzü ile biten fiil gövdelerine geldiğinde ise bu ünsüzleri sertleştirmektedir. Bu da sözlükteki fiillerin fonetik olaylar dışında kalan tabanının öğrenilmesinde zorluk yaratmaktadır. E. R. Tenişev’in redaktörü olduğu “*Tuvinsko-Russkiy Slovar*” (1968) ve Mehmet Ölmez’in hazırladığı “*Tuvacanın Söz Varlığı*” (2007) gibi sözlüklerde sözcüğün önce mastar hali, ardından da kök hali gösterilerek bu sorun çözülmeye çalışılmıştır.

Değerlendirme

Tuva Türkçesi Güney Sibiryada konuşulan Türk lehçeleri içinde kimi arkaik özellikler göstermesi, diğer Türk lehçelerinden izler taşıması, Moğolca gibi Türk dili ile akraba olarak kabul edilen bir dil ile ortak söz varlığı bulunması nedeniyle özel bir yere sahiptir. Tuva Türkçesini özel kılan başka bir hususiyet ise Tuva Türklerinin kendi ülkelerinde hâkim unsur olarak sürekli artan bir nüfusa sahip olması nedeniyle diğer Sibiry grubu Türk lehçelerinin aksine, dil ölümü sürecine girmemesidir. (Killi 2010, 175)

Tuva Türkçesi sahip olduğu bu özellikler sayesinde gerek Türk dili, gerek Altayistik gerek diğer dünya dilleri ile ilgili araştırmalarda bilim adamlarının önemli hareket noktalarından birini oluşturmaktadır. “Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı” ise Tuva Türkçesinin ilk tek dilli sözlüğü olması açısından büyük önem arz etmektedir. Hazırlık aşaması uzun süren ve geniş bir akademik kadro tarafından hem yazı diline ait eserlerin hem de Tuva Türkçesi ağızlarına ait malzemenin taranması ile oluşturulan bu çalışma, içerdiği söz varlığı ve bu söz varlığını aktarmada kullanılan yöntem nedeniyle, Türkoloji çalışmaları açısından önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir.

Açıklamalı Sözlük'e ağızlardan derlenen ve yazı dilinde kimi eserlerde karşımıza çıkan konuşma diline ait sözcüklerin alınması, Tuva Türkçesi gibi yazı dili ile ağızları arasındaki farkı henüz çok açılmamış, genç bir yazı dili ile ilgili metinlerin anlamlandırılmasında büyük bir kolaylık sağlamakta, Tuva edebiyatı ve Tuva Türkçesi üzerine yapılacak olan araştırmalarda bilim adamlarına önemli veriler sunmaktadır. Sözlük bu özelliği ile Türk dilinin bütün dönemleri ve sahaları ile ilgili hazırlanacak tarihsel, etimolojik ve tematik sözlük türleri için son derece önemli bir referans noktası olacaktır.

Madde başlarının Rusça karşılıklarının da verilmesi, sözlüğün tek dilli olma özelliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Ancak Rusçanın Rusya Federasyonu

içinde varlığını sürdüren irili ufaklı pek çok etnik topluluk arasında bir “*lingua franca*” özelliği göstermesi, Tuva’da siyasal ve kültürel nedenlerle iki dilliliğin (bazı bölgelerde konuşulan Moğolcanın da eklenmesi ile üç dilliliğin) varlığını devam ettirmesi, sözlükte bu yöntemin kullanılmasını anlaşılır kılmaktadır.

Tayılbırlıg Slovar, pek çok genel sözlükte olduğu gibi sosyal bilimler ve fen bilimlerine ait terimleri de içermektedir. Bu terimlerin bir kısmı Tibetçe, Moğolca, Rusça ve Rusça aracılığı ile Batı dillerinden ödünçlenmiş sözcükler olmasına karşın, pek çok terim Tuva Türkçesinde karşılık bulmuştur. Özellikle “*шажын / şajın / inanç*” ile ilgili terimlerin, Tuva gibi Lamaizm’in, Ortodoks Hıristiyanlığın ve Sibiryaya bölgesinde hala varlığını sürdüren Şamanizm’in birlikte yaşadığı ve birbirini etkilediği bir ülkede, yazılı ve sözlü dil malzemesinin yorumlanmasında araştırmacılara son derece yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Eserde çocuk dili ile ilgili örneklerin bulunması, ana dili öğrenme sürecinde Tuva Türkçesinin durumunu ortaya koyması, Türk dilinin geneli düşünüldüğünde dilin farklı bir cephesini göstermesi açısından yapılan araştırmalara kanımızca önemli katkılar sağlayacaktır.

Tayılbırlıg Slovar'da madde başı olan büyük harfli kısaltmalar günümüz yazı dilinde kullanılmayan ve yeni kuşaklar tarafından bilinmeyen, tamamı SSCB döneminde kaleme alınmış resmi belgelerde ve komünist ideoloji çerçevesinde yazılmış edebi eserlerde karşımıza çıkan resmi kurumların adlarının kısaltmalarıdır. Kısaltmaların sözlükte yer alması, Tuva'nın yakın geçmişine dair belgelerin ve edebi eserlerin anlaşılabilmesine yardımcı olmakta ve sözlüğün kullanılabilirlik derecesini arttırmaktadır.

Çalışmanın en önemli özelliklerinden birisi de Türk dilinin söz varlığına ait sözcüklerle birlikte Tuva Türkçesinde yaşayan ödünç sözlerin söyleniş özelliklerinin madde başlarında belirtilmesidir. Bilhassa gırtlaktan ya da genizden boğumlanan ünlülerin, Tuva Türkçesinde asıllarından farklı söylenen ödünç sözlerde ünlü uzunluklarının gösterilmesi, hem Türk dilinin geneli hem de Tuva Türkçesinin fonetiği üzerine yapılan çalışmalara ışık tutacaktır.

Hangi türden olursa olsun sözlükler sadece sözcüklerin aşağı yukarı karşılıklarını veren çeşitli ölçütlere göre sıralanmış sözcük listeleri değildir. Sözlükler içerdikleri sözcük ve söz birliklerinin anlamlarını verebilmek için çeşitli ölçülerde “*metalinguage*” yani üst dilden istifade ederler. (Bayrav 1998:89) Tek dilli açıklamalı sözlükler ise o dilde varlığını sürdüren bir sözcüğü veya bir söz birliğini, yine o dilde var olan diğer sözcüklerle açıklayan yapıtlardır. Bu da o dilin söz varlığını geniş bir ölçekte ortaya koymaktadır. Tuva Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü de hem Tuva Türkçesinin ilk tek dilli sözlüğü olması, hem Türkoloji açısından tıpkı Kaşgarlı Mahmud'un Divan-u Lugati't Türk'ü gibi önemli bir kültürel zenginliği aktarması nedeniyle başarılı ve sahasında boşluğu dolduran orijinal bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- ARIKOĞLU, Ekrem, (2000) “Tuva Türklerinde Gırtlaksı Ünlüler”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 10:543-547.
- BAYRAV, Süheyla, (1998), *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul: Multilingual.
- CASTREN, M. Alexander, (1857), *Koibalishen und Karagassischen Sprachlehre*, St. Petersburg.
- ÇADAMBA, Z. B., (1974), *Tojinsjy Dialekt Tuvinskogo Yazıka*, Kızıl: Tuvinskoe Knijoe İzdatel'stvo.
- DORJU, M.D., (2002), *Bay-Tayginski Govor vi Sisteme Dialektov Tuvinskogo Yazıka*, Kızıl: Tıvanıj Gumanitarlıg Şinçilelder İnstidüdü.
- DORLİG, Ç., DADAR-OOL, B., (1994), *Tıva-Mool Slovar*, Ölgıy.
- EBERHARD, W., (1943) "Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girer", Ankara: **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi I**, S.2.: 19-30.
- GÜL, Bülent, (2007), “Moğolistan Duhaları (Tsaatanlar)”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara: 27-36.
- İSHAKOV, F.G., PAL'MBAH, A. A., (1961), *Grammatika Tuvinskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*, Moskva
- KOÇOĞLU, Vildan, (2008), “Tuva Türklerinin Kullandıkları Alfabeler ve Bazı İmla Özellikleri”, **Turkish Studies**, Volume 3/7: 446.
- KRUEGER, John. J., (1977), *Tuvan Manual: Area Handbook, Grammar, Reader and Glossary, Bibliography*, Bloomington: Indiana University.
- MONGUŞ, D. A., (1980), *Rusko-Tuvinskiy Slovar*, Moskva: Russkiy Yazık.
- MONGUŞ, D. A., (1994), *Kratkiy Rusko-Tuvinskiy Slovar*, Kızıl: TDLTEİ.
- MONGUŞ, D. A., (2005), *Tıva-Türk Slovar*, Kızıl: Tıvanıj Gumanitarlıg Şinçilelder İnstidüdü.
- ÖLMEZ, Mehmet, (2007) *Tuwinischer Wortschatz Mit Altürkischen Und Mongolischen Parallelen / Tuvacanın Sözyarlıgı - Eski Türkçe Ve Moğolca Denkleleriyle*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- PAL'MBAH, A. A., (1955), *Orus-Tıva Slovar*, Moskva: Kürünenir Daştıkı bolgış Natsional Slovar'lar Ündürer Parlalga Çeri.
- SAT, Ş. Ç., (1987) *Tıva Dialektologiya*, Kızıl: Tıvanıj Nom Ündürer Çeri.
- SAT, Ş. Ç., SALZIOMA, E. B.; (1980), *Amgı Tıva Lıteraturalıg Dil*, Kızıl.
- SEREN, P. S. (2006), *Tere-Holskiy Dialekt Tuvinskogo Yazıka*, Abakan.
- TENİŞEV, E. R., (1968), *Tuvinsko-Ruskiy Slovar*, Moskva: İzdatel'stvo, Sovyetskaya Ensiklopediya.
- TOSUN, İlker, (2011), *Tıva Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Trakya Üniversitesi, SOBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- YILMAZ, Gülsüm Killi, (2010), *Sibirya Türklerinin Dil Durumu*, Ankara: KÖKSAV.